

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 8, July- Dec. 2023

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2023ء، مسلسل شمارہ 16

☆ ڈاکٹر عاصمہ غلام رسول، الیاس

TASAWWUF DY KHAITER WICH NAVI AWAZ**"MALIK MUHAMMAD AYAZ"**

تصوف دے کھیتروچ نویں آواز "ملک محمد ایاز"

Abstract

Sufi is a way to life through direct link with God. It describe the nature of humanity of God and brings the personal expreiness the divine love and wisdom, almost every pun sufi poet has presented the diffent espects of sufiasm, in their poetry. Malik M. ayaz is one of the prominate poet of this era. He is the author of two books named in which he descvibed three types of sufi, purification of heanted soul, is the main topic his writing. He also describe the pillar of Islam belief in Allah, Tawhend, The spiritual life and life of sufi poet Bully Shah and his poetry detale in 2 nd book.

Keywords: Sufi, Author, Wisdom, Era, Spiritual

جسراں باقی دانشوراں اپنے اپنے ڈھنگ تصوف بارے لکھیاںج ہی ملک محمد ایاز ہوراں وی اپنے دکھریاں

☆ اسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، یونیورسٹی آف فیصل آباد
☆ لیکچرر پنجابی، گورنمنٹ ایسوسی ایٹ کالج ملکوٹ منڈی بہاؤ الدین

وچاراں اتے دلیلاں نال تصوف بارے لکھیا۔ اوہناں تصوف بارے دو کتاباں لکھیاں جنہاں وچ بہت سوکھی لفظی اے قاری نوں گل سمجھاؤن دا پورا جتن کیتا اوہناں دی تصوف دی پہلی کتاب حق دی راہ اے جیہڑی 2018ء وچ چھاپے چڑھی جد کہ دوجی کتاب قصوردا صوفی اے جیہڑی 2019ء وچ چھپ کے سامنے آئی اے۔ پہلی کتاب دے شروع وچ ملک ہو راں دے لکھے دو کلام پڑھن نوں ملدے نیں۔ اک حمد تے دو جانعت دی صورت اے۔ اپنے ولوں ”اک عرض“ دے ناں نال وچار سا نچھے کیتے نیں جہدے وچ پنجابی زبان، تصوف تے صوفیاء بارے مختصر گل کیتی اے۔ کتاب وچ تقریباً 44 عنواناں اتے کم کیتا اے جنہاں وچ کائنات دا مڈھ تے مقصد تخلیق، اسلام دے رکن شریعت تے طریقت، تصوف، عقیدہ وحدۃ الوجود، بیعت تے ایس توں اڈ بر صغیر دے ولی اللہ بارے گل بت اے۔ انہلی لکھت پنجابی ادب وچ خاص مقام رکھدی اے۔ ملک ایاز ہو راں مڈھ تخلیق کائنات تے مقصد تخلیق نوں قرآن تے حدیث دیاں دلیلاں توں اڈ کئی صوفیاں تے فلسفیاں دیاں دلیلاں نال بیانیا۔ لکھدے نیں:

”اللہ تعالیٰ کہیہ اے تے کس طراں دا اے۔ ایہہ اوہدی تخلیق کیتی ہوئی عقل

کہیہ جانے پراوہ آکھدا ”اللہ نور السماوات والارض“ اوہ اک نور اے جیہڑا

ہر تخلیق وچ ظاہری اے تے ہر تخلیق توں دکھ وی اے۔ ایہہ کہاوت وی

مشہور اے جے رب نوں کسے اکھیں نہیں ویکھیا اوہ اپنیاں قدرتاں توں

سیا پدا اے۔ اوہدیاں قدرتاں تے تخلیقاں وی اوہدی ذات دیاں مظہر

نیں۔ اوہ ہر شے وچ موجود وی اے تے ہر شے توں دکھ وی اے۔“ (1)

رب دی ذات ہمیشہ توں موجود اے تے وحدہ لا شریک اے۔ اوس توں پہلاں ایہہ آگ، ہوا، پانی، زمین کجھ وی نہیں سی صرف اوہ سی تے اوس دی ذات سی۔ ازل توں موجود اے تے ابد تیکر رہوے گا۔ اوس دی ذات اتے غور و فکر کرن مگروں ابن العربی جیسے صوفی نہیں ”ہمہ اواست“ آکھ کے نتارا کیتا کہ ہر شے وچ اوہدی ذات جلوہ گراے۔ حضرت مجدد الف ثانی ہو راں ”ہمہ از اواست“ آکھ کے گل مکائی۔ اوہدی ذات مخفی (لکی ہوئی) اے۔ اوہدیاں تخلیقاں اوس دی تسبیح کردیاں نیں۔ رکھ، پکھو، پہار، جنور ہر شے اوس دی تسبیح تے حمد و ثناء کردی اے۔ اوہنے اپنا آپ ظاہر کرن لئی آدم بنا کے سلسلہ انسانیت دی نیہہ رکھی۔ انسانی سلسلہ ٹرن مگروں رب نے بندیاں دی بھلائی تے انسانیت دے

سدھار لئی انبیاء نوں گھلسن دا آہر کیتا۔ ہر نبی ویلے دے لوکاں دی اصلاح کرداتے رب دی عبادت کرن تے زور دیندا۔ نبیاں دے سلسلے دی آخری کڑی حضرت محمد ﷺ ہوئیں نیں۔ آپ ﷺ اتے اترن والی شریعت نوں شریعت محمدی آکھیا گیا شریعت محمدی دی مہر لی کلی ارکان اسلام کلمہ، نماز، روزہ، حج تے زکوٰۃ نیں۔ ملک ایاز ہوراں نیں ارکان اسلام ایس کتاب وچ بہت عمدہ طریقے نال لکھے نیں اوہ لکھدے نیں:

”اللہ تعالیٰ دی ذات فرماوندی اے جے ایہہ اوہ لوگ جنہاں نوں رب دی ہدایت ملی تے اوہ کامیاب ہو گئے۔ آخرت وچ کامیاب ہون والیاں لئی اللہ تعالیٰ اپنے رسول راہیں اپنی شریعت وی دسی تے اوہ دے پنج ارکان وی دس دتے۔ ایہہ پنج ارکان (کلمہ، نماز، روزہ، حج، زکوٰۃ) عمل کرن دی اوہ راہ نیں جنہاں تے چل کے بندہ پہلوں مسلمان ہوندا اے فیر جنت دا حقدار بن جاندا اے“۔ (2)

جیہڑا بندہ ایہناں پنج ارکاناں دی خلوص نال پابندی کریندا اے اوہدی سچے رب تے اوسدے رسول نال محبت دا انداز بدل جاندا اے اوہ رب تے رسول دے قرب دی خاطر ودھ توں ودھ عبادت، ریاضت تے شکر کردا اے۔ اوہ دے دل وچوں رب دی چاہت لئی دوزخ دا ڈرتے جنت دالالچ مک جاندا اے اوہدا مقصد صرف رب دا قرب اے۔ طریقت دی راہ شروع ہوندی اے۔ طریقت وچ منزلاں تے مقام نیں۔ بندہ جیویں جیویں خالق دی عبادت، ریاضت، عشق تے مجاہدے وچ اگے ودھدا اک مقام توں دو جے مقام تیکر اپڑ جاندا اے۔ جس ویلے بندہ منزلاں لانگھ جاندا فیر رب دے تے اوس وچ کجھ حائل نہیں ہوندا۔ ایس گل نوں شاہ حسین ہوراں انج بیانیا:

چارے نین گڈا اوڈ ہوئے

وچ وچولا کہیا (3)

انجے ہی بلھے شاہ ہوریں لکھدے نیں:

کیویں اوہلے بہہ بہہ جھاکیدا

ایہہ پردہ کس توں رکھیدا (4)

ملک محمد ایاز ہوریں اک گچھے لکھاری ہون دے نال نال صوفی درویش وی سن دینی طبیعت ہون پاروں
تصوف بارے چوکھی جانکاری رکھدے۔ اوہناں کتاب وچ تصوف دے معنی تے مفہوم تے تصوف دے علم توں اڈ
تصوف بارے اڈ واڈ لوکاں دے اعتراضاں دا ذکر وی کیتا اے۔ اوہناں اعتراض صرف لکھے ای نہیں سگوں اوہناں
دے جواب وی سوہنے ڈھنگ نال دتے نیں جیہڑے لوک تصوف وچ چلہ کشی نوں ہندواں، جوگیاں تے سادھواں
کولوں لتے گئے طریقے آکھدے نیں اوہناں بارے ملک ہوریں لکھدے نیں:

”حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم جیہڑے اللہ دا کلام تے دین اسلام لے کے
آئے اوہناں نے ”غارحرا“ وچ چلہ کشی کیتی سی جدوں کہ اوس ویلے عرب
دے وسزیکاں نوں ہندوواں دے جوگیاں تے سادھاں بارے کوئی
جانکاری نہیں سی۔ صوفیاں دی ایس چلہ کشی نوں ہندوواں دے جوگیاں
نال ملانا اک جھوٹ دے سوا ہور کجھ وی نہیں“۔ (5)

ہک طبقہ اجیہا وی اے جیہڑا مسلماناں دے زہد تقویٰ تے عبادت نوں بدھ مت دی گل آکھدا اے۔
ساڈے صوفیاں دا دنیاوی معاملیاں توں دور ہونا تے اک پاسے ہو کے اپنے شغل (عبادت) وچ رجھیا رہناں گوتم
بدھ دی نکل اے۔ کیوں جے گوتم بدھ نے تخت چھڈ کے دنیاوی لوبھ ترک کر کے فقر تے فاقے دی حیاتی گزارا تے
جنگلاں، غاراں نوں اپنی تھاہر بنایا۔ ایس طریقے نوں گوتم بدھ دی نقل آکھن والیاں باے درج اے کہ گوتم بدھ تے
رب دا ہی منکری:

”گوتم بدھ تے اللہ تعالیٰ دی ذات دا ای منکر اے۔ اوہ تے نفس انسانی
نوں ای ہر شے مکمل تے آخری جان دا اے جدوں کہ مسلمان اللہ تعالیٰ
نوں وحدہ لا شریک جان کے اوہدی عبادت کردے نیں“۔ (6)

اسلام دو جے مذہباں توں وکھراتے سچا مذہب اے۔ اسلام آفاقی مذہب اے۔ اسلام دنیا نوں تیاگ
کے اک پاسے ہو کے پہاڑاں، غاراں تے جنگلاں وچ جا کے کلیاں جیون گزارن توں منع کیتا اے۔ اسلام موجب
مومن اوہ اے جیہڑا دنیاوی حیاتی ایس رجھوں لنگھائے کہ دین دا پتہ لگے تے اوہدا علم ودھے۔ سمجھن لئی ایناں کافی

اے جے جیہڑا اہل کمال ہووے اوہ صوفی اے۔ ایاز ہوریں صوفی دیاں تن قسماں دسیاں۔ (1) صوفی (2) متصوف (3)۔ متصوف۔ صوفی اوہ اے جیہڑا انا فنا کر دیوے تے وہ آلات بشیرت توں آزاد ہو جائے اوہ حقیقت داحرم تے ہر ویلے محبوب الہی دی حصولی وچ رہندا اے جدے وچ اوہنوں عرفان ہوندا اے تے اوہ غافل نہیں رہندا۔ متصوف اوہ عابد تے زاہد رب دابندا اے جیہڑا صوفی دے مقام نوں اپنی محنت تے ریاضت تے مجاہدے نال حاصل کر دا اے صوفی دے رستے دا پابند ہوندا تے اہل کمال صوفیاں نوں سنانے رکھ کے اپنے آپ نوں ٹھیک کر کے تصوف دی راہ تے ٹردا اے۔ متصوف نانہہ صفی نہیں نہ متصوف سگوں اوہناں دی شان عزت وکھ کے دنیاوی دولت تے ظاہری دولت حاصل کرن لئی اوہناں دی نقل کر دے نیں:

”صوفی تے متصوف دونواں دے حال توں بے خبر ہوندے نیں۔ اے کہیا
جاندا اے جے ایہہ لوک صوفیاں دے نیڑی اک مکھی وانگوں حقیر ہوندے
نیں۔“ (7)

”قصودا صوفی حضرت بابا بلھے شاہ“ حضرت بابا بلھے شاہ ہوراں دی حیاتی، اوہناں دا عشق، کافیاں، تے اوہناں دے مرشد توں اڈ فلسفہ وحدت الوجود، حضرت ابن العربی دا فلسفہ تے ہور کئی پکھاں تے گل اے۔ مقصد تخلیق انسان قرآن مجید وچ عیاں اے۔ اللہ تعالیٰ نے انساناں تے جناں نوں اپنی عبادت لئی پیدا فرمایا قرآن مجید وچ ارشاد اے:

”وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون“ (8)

ترجمہ: اساں جناں تے انساناں نوں اپنی عبادت لئی پیدا کیتا اے۔

رب دی عبادت توں وکھ ہور کسے دی عبادت کیتا اے کسے ہور دی عبادت شرک الیس دی سزا جہنم اے۔ اللہ تعالیٰ نے انسان دی راہنمائی لئی اک لکھ چوی ہزار پیغمبر بھیجے جہاں وچوں سب توں اخیر تے آقائے دو جہاں حضرت محمد ﷺ آئے۔ رب دی عبادت سارے نبیاں اپنی امت نوں دسی۔ حضرت لقمان علیہ السلام ہوراں اپنے پتر نوں شرک توں بچن دی نصیحت کیتی۔ حضرت یعقوب علیہ السلام اپنے پتر اں کولوں پچھیا جے آپ علیہ السلام دے بعد اوہ کیہدی عبادت کرن گے؟ اوہناں آکھیا اسیں تہاڈے پیو دادے حضرت اسحاق تے حضرت ابراہیم دی عبادت کراں گے۔

شک نہیں ہے ہر جاندا تے بے جان رب دی تسبیح کردا اے۔ انسان دی عقل اوتھوں تیکر اپڑن جوگی نہیں۔ معرفت تے حقیقت دے درجے تے اپڑن لئی شریعت تے طریقت دے درجیاں توں لنگھناں پیندا اے۔ شریعت مگروں طریقت دا درجہ اے۔ جہدے بارے درج اے:

”طریقت ج چار سلسلے بڑے مشہور تے منے ہوئے نیں۔ ایہناں سلسلیاں وچ بڑے بڑے ولی اللہ، مبلغ تے عالم ہوئے نیں۔ سگوں میں تے آکھاں گا جے حضور اکرم ﷺ تے صحابہ توں بعد اسلام ایہناں سلسلیاں نے ای سمجھالیا تے زندہ رکھیا۔ ایہناں وچوں حضرت ابو بکر صدیقؓ ول رجوع کرن والے سلسلے داناں ”نقشبند“ اے تے باقی تے سلسلے امام حسن تے خواجہ حسن بصری دے توصل نال حضرت علی ول رجوع کردے نیں ایہناں وچوں سلسلہ ”جنیدیہ“ (جیہڑا حضرت شیخ عبدالقادر جیلانی دے بعد سلسلہ قادریہ دے نال نال مشہور ہويا) سلسلہ چشتیہ تے سلسلہ سہروردیہ مشہور نیں“۔ (9)

بلھے شاہ سلسلہ قادریہ نال تعلق رکھدے سن نسبی لحاظ نال 14 واسطیاں توں حضرت عبدالقادر جیلانی توڑیں اپڑدے نیں اوہناں دی بیعت حضرت شاہ عنایت قادری صاحب دے ہتھ تے سی جتھوں روحانی فیض تے درجات حاصل کیجے ہن۔ بلھے شاہ ہوریں 1680ء وچ اوچ شریف وچ پیدا ہوئے۔ اوہناں موجب اوہناں اوچ شریف دا دورہ کیتا اوہناں نال جو واپڑی اوہ ہڈورتی اے۔ حضرت بلھے شاہ نے مڈھلی تعلیم اپنے پیو حضرت سید محمود درویش ہوراں کولوں حاصل کیتی فیہر خاندان اوچ شریف توں ملکوال تے ملکوال توں قصور آ گیا۔ قصور آ کے بلھے شاہ ہوراں نے حضرت غلام مرتضیٰ قصوری دی شاگردی کیتی۔ اوہناں شاگردی وچ قبول کیتا تے خصوصی توجہ نال اوہناں دی تعلیم شروع کردتی۔ بلھے شاہ تے وارث شاہ دونوں حضرت حافظ غلام مرتضیٰ قصوری دے شاگردن۔ دونواں اپنی تھاں حضرت حافظ غلام مرتضیٰ قصوری ہوراں دی شاگردی دا اقرار وی کیتا اے پراک دو جے دا کدھرے ذکر نہیں کیتا انج لگدا اے جے اوہ اک دو جے نوں جاندا نہیں۔ ملک ایاز ہوراں ایس دیاں کئی وجوہات دسیاں۔

ایہہ دوویں ای پنجابی زبان دے اچے تے سچے شاعر نہیں۔ وارث شاہ ہوراں نوں پنجابی داسیکسپیر آکھ کے دینا نے اجیہی سند دتی اے جیہد پنجابی ادب وچ ہور نہ کوئی حقدار اے تے نہ ای دعویٰ اے۔ دو جے پاسے جے بابا بلھے شاہ ہوراں دیاں وحدت الوجود وچ ڈہیاں ہوئیاں کافیاں کڈھ دتیاں جاوون تے پنجابی ادب ادھورا رہ جاندا اے۔ ہوسکدا اے جے ایہناں دوواں نوں عشق حقیقی توں وکھ دنیا داری دی گل کرن دی لوڑ ای محسوس نہ ہوئی ہووے۔ پروارث شاہ دے بیت ہووون یاں بابا بلھے شاہ دیاں کافیاں، ایہناں دے کلام وچ اوس ویلے دے پنجاب دے سیاسی و سماجی حالات دا ذکر بھرواں وکھالی دیندا اے۔ ایہناں دی شاگردی بارے حافظ غلام مرتضیٰ ہوراں دے فرمان نوں ملک ایاز غلام مرتضیٰ بارے لکھدے نیں:

”میںوں دو شاگرد عجیب ملے نیں اک ہیرا رانجھے دی کوتا دی گنجل وچ پئے

گیا تے دو جے سرنگی پھڑلئی اے“۔ (10)

ابن العربی نوں ”فلسفہ وحدت الوجود“ دا بانی آکھیا جاندا اے اوہناں دے فلسفے دا حضرت بلھے شاہ ہوراں تے بہت اثر ہويا۔ ملک محمد ایاز دا نظریہ اے کہ ابن العربی دا ودھیرا اثر صوفی بابا بلھے شاہ صاحب تے ہويا اوہ ”نخن اقرب“ توں لنگھ کے عقیدہ وحدت الوجود دے نہ صرف معتقد ہوئے سگوں مبلغ بن کے سامنے آئے۔ اوہناں دیاں کافیاں دا مرکزی خیال وحدت الوجود اے۔ اوہناں دے کلام دیاں ایہہ ونکیاں:

رانجھن میں وچ میں رانجھے وچ ہور خیال نہ کوئی

میں ناہیں اوہ آپے ہی اپنی کرے پیا دلجوئی (11)

کئی لکھاری اچھے نیں جنہاں دے بعد اوہناں دے کلام وچ گھائے وادھے ہوندے گئے۔ ایاز ہوراں دے کھیتر توفیق رفعت ہوراں دا انگریزی ترجمہ کرن لئی حضرت بابا بلھے شاہ ہوراں دا چنیا کلام اے جیہدے وچ 20 کافیاں، ست وار، تے بارہ ماہ شامل نیں۔

حوالے

1. Muhammad Ayaz, Malik, Haq di Rah, Lahore: Miran G defence, 2018, P:15
2. Ibid, P:63
3. Shafqat Tanveer, Mirza, Kafiyan Shah Husain, Lahore: Punjab Institute of Language Art and Cultural, 2014, P:107
4. Muhammad Asif Khan, Akhiya Bullhy Shah Ny, Lahore: Pakistan Punjabi Adbi Board, 2016, P:258
5. Ibid, P:137
6. Ibid, P:138
7. Muhammad Ayaz, Malik, Haq di Rah, Lahore: Miran G Defence, 2018, P:113
8. Alquraan: Azariyaat
9. Muhammad Ayaz, Malik, Qasor da Sofi, Lahore: Miran G defence, 2019, P:12
10. Ibid, P:27
11. Ibid, P:74